

ТЕМА 11

ТЕОРІЯ ДЕРЖАВИ

1. Функції держави: класичний, неокласичний, інституційний підходи (*суспільні блага; зовнішні ефекти; специфікація і захист прав власності; інфраструктура*).

2. Теорії походження держави (*контрактна теорія; експлуатаційна теорія; транзакційні витрати; порівняльні переваги у здійсненні насильства*).

3. Моделі поведінки держави (*модель бандита-гастролера; модель стаціонарного бандита; модель Фіндлі-Вілсона*).

1. Функції держави: класичний, неокласичний, інституційний підходи

Економічна теорія держави почала формуватися на тому етапі становлення економічної науки, коли науковці мали на меті довести відсутність вагомих причин для регулювання економіки з боку держави. Точку зору більшості представників класичної школи політекономії озвучив А. Сміт, вважаючи, що функції держави полягають у здійсненні оборони країни, правосуддя, а також наданні суспільних благ, у створенні яких не зацікавлений приватний бізнес.

Неокласики, разом з категорією «суспільні блага», всебічно розглянули категорію «зовнішні ефекти», визнали необхідність антимонопольного регулювання. Зважаючи на це, державі була відведена роль ліквідації «фіаско ринку», що мало призводити до підвищення ефективності розподілу ресурсів. Тоді як сама вона, аналогічно фірмі, залишилась малодослідженою «чорною скринькою».

Інституційна теорія держави стала черговим проявом економічного імперіалізму. З'явилися моделі поведінки держави (точніше, її правителя, або органів державної влади), дослідження характеру взаємовідносин між державою та суспільством, мотивації державних чиновників. Аналіз призначення держави та її взаємозв'язків з суспільством інституціоналісти здійснили в термінах теорій транзакційних витрат і контрактів, що суттєво розширило перелік державних функцій:

- специфікація і захист прав власності;
- створення каналів обміну інформацією (що сприяє формуванню рівноважних цін);
- створення інфраструктури для прискорення та здешевлення фізичного обміну товарами і послугами,

- правоохоронна діяльність та виконання ролі третьої сторони при вирішенні конфліктів;
- виробництво чистих суспільних благ.

2. Теорії походження держави

В основі інституційних теорій, що пояснюють причини утворення держави, – філософські концепції Джона Локка та Томаса Гоббса.

Розглянемо відносини між учасниками деякого первісного колективу, який не має формального лідера. Такий колектив проіснує на умовах рівноправності усіх членів до того часу, поки не почнуться конфлікти з приводу розподілу ресурсів. Одним зі сценаріїв розвитку відносин є відстоювання кожним учасником своїх інтересів шляхом насильства по відношенню до інших, що означатиме, крім всіх інших втрат, безперервний перерозподіл прав власності без можливості здійснення продуктивної діяльності. Ініціювання захоплення ресурсів насильницьким шляхом підвищує ризик аналогічних дій з боку інших претендентів. Іншим, хоча і менш ймовірним, варіантом є утворення домовленості між членами спільноти щодо розподілу прав власності. Але в такому разі не можна виключити появу осіб, які порушуватимуть укладені угоди. Це змусить суспільство домовлятися про умови покарання порушників, що знов-таки не виключає можливості появи опортуністів, які не будуть виконувати угоди з приводу покарання. Отже, за будь-якого сценарію спільнота дійде до висновку про необхідність утворення організації, яка зменшить витрати кожного учасника на створення та виконання контрактів.

Логіка утворення держави може бути представлена через стадії розвитку обміну. Поки в процесі дрібного виробництва та місцевої торгівлі здійснюється персоніфікований обмін, учасники якого належать до однієї локальної культури, потреби в державі не виникає. Із становленням деперсоніфікованого обміну в процесі розширення ринків збуту зростають трансакційні та зменшуються трансформаційні витрати. Тоді формується держава, яка сприяє розвитку торгівлі та захищає її учасників.

За контрактною теорією Дж. Локка, держава визначається як первісний контракт, що передбачає визнання прав індивіда на певні ресурси в обмін на його відмову від посягань на інші ресурси. З боку держави надається гарантія збереження даної домовленості, і в такій гарантії зацікавлені всі члени суспільства. Адже відмова від насильства здійснюється в обмін на вигоди не менші в порівнянні з вигодами, отриманими при здійсненні насильницьких дій. В ідеалі за контрактної держави досягається такий розподіл прав власності, який максимізує сукупний

дохід суспільства шляхом передачі повноважень тим економічним агентам, які зможуть оптимально розпорядитися ними. Контрактна держава функціонує за жорстких конституційних обмежень та під пильним громадським контролем (А. Олійник).

Відповідно до теорії експлуатації Т. Гоббса утворення держави не сприяє реалізації інтересів спільноти. З появою держави встановлюється така структура прав власності, яка відповідає інтересам правлячої верхівки, навіть якщо вона зменшує добробут суспільства в цілому.

За Д. Нортон («Структура і зміна в економічній теорії»), держава є організацією з порівняльними перевагами в здійсненні насильства, що розповсюджується на географічний район, межі якого визначаються її спроможністю оподатковувати підданих.

Відповідно, смисл утворення держави в тому, що її витрати на насильство, тобто на будь-яку дію, що обмежує або суперечить інтересам окремих індивідів, є меншими в порівнянні з витратами опонентів. Держава набуває переваг (монополії) у здійсненні насильства, що дає їй можливість виконувати функції зі специфікації і захисту прав власності, мотивуючи в такий спосіб виробництво благ та їх реалізацію. В обмін на послуги з оборони і правосуддя держава отримує податки.

Якщо перекласти вищесказане мовою теорії ігор, то без державного втручання індивіди досягають рівноваги, витрачаючи всі кошти на розвиток здібностей до насильства, що не сприяє максимізації їх добробуту. Участь держави допомагає спрямувати учасників спільноти на досягнення кращого для них варіанта, що реалізується за умови витрачання ними всіх коштів на ведення господарства. Можна умовно представити корисності кожної з можливих стратегій для членів суспільства (Бренделева Е.):

Другий індивід Перший індивід	Розвиток здібностей до насильства	Ведення господарства
Розвиток здібностей до насильства	5; 5	13; 2
Ведення господарства	2; 13	10; 10

Отримуючи право монополії на здійснення насильства, держава може обирати одну з таких моделей поведінки:

1) модель бандита-гастролера. Метою держави за умови використання даної моделі є максимізація поточного прибутку, заради чого в населення вилучаються всі наявні ресурси. Держава не виконує жодних корисних для суспільства функцій, оскільки не передбачає створення умов для продуктивної діяльності. Здатність «бандита-гастролера» досягати своїх цілей залежить від його військових потужностей;

2) модель стаціонарного бандита МакГіра-Олсона. Її використання передбачає максимізацію доходу держави в довгостроковому періоді, що вимагає збереження фізичних можливостей і стимулів населення до ведення господарства. Стаціонарний бандит запобігатиме появі конкурентів, забезпечуючи оборону від зовнішніх та внутрішніх ворогів, та дій підданих, спрямованих на перерозподіл власності насильницьким шляхом, оскільки це відволікає їх від виробництва благ. Отже, частина доходів, отриманих державою, витратитиметься на забезпечення правопорядку, тобто створення інституційного середовища, сприятливого для взаємодії між агентами. Чистий виграш стаціонарного бандита буде дорівнювати:

$$p = ty(t)Y(G) - G,$$

де

- t – ставка оподаткування;
- $y(t)$ – частка фактично виробленого продукту в потенційному обсязі виробництва;
- $Y(G)$ – величина потенційного як функція від існуючого правопорядку;
- G – витрати на забезпечення порядку.

Оптимальний рівень ставки податку розраховується шляхом диференціювання рівняння за ставкою податку та прирівнюванням його до нуля:

$$y(t) Y(G) + t Y(G)dy/dt = 0;$$
$$t_{opt} = - y(t_{opt}) / dy/dt.$$

Отже, оптимальна ставка податку передбачає, що відносна зміна податку має дорівнювати відносній зміні частки фактично виробленого продукту в потенційному обсязі виробництва, тобто гранична вигода у вигляді відносного збільшення податку має дорівнювати граничним витратам у вигляді відносного зменшення частки фактичного випуску;

3) модель Фіндлі-Вілсона для контрактної держави: держава набиратиме таку кількість службовців для здійснення правопорядку, за якої максимізується обсяг виробництва, а також встановлює таку ставку оподаткування, за якої забезпечується рівність доходів і витрат при даному рівні зайнятості в державному секторі;

4) модель Фіндлі-Вілсона для держави-максимізатора монопольної ренти: ставка податку встановлюється на такому рівні, щоб рівність доходів і витрат правителя забезпечувала максимізацію обсягу випуску, а зайнятість у державному секторі встановлюється на такому рівні, щоб різниця між доходами і витратами правителя була максимальною. У такому разі матиме місце недовиробництво правопорядку. Якщо ж державні службовці сприятимуть підвищенню ставки податку понад

оптимального рівня, це призведе як до зменшення обсягу випуску, так і надвиробництва правопорядку (збільшення державного апарату).

Список рекомендованої літератури

1. Агапова И.И. Институциональная экономика: учебное пособие. – М.: Экономист, 2006. – 254 с. – С. 152-170.
2. Бренделева Е.А. Неинституциональная экономическая теория / Под. общ. ред. А.В. Сидоровича. – М.: Дело и Сервис, 2006. – 352 с. – С. 105-130.
3. Корнейчук Б.В. Институциональная экономика: Учебное пособие для вузов – М.: Гардарики, 2007. – 255 с. – С. 216-243.
4. Нестеренко А.И. Экономика и институциональная теория / Отв. ред. акад. Л.И. Абалкин. – М.: Эдоториал УРСС, 2002. – 416 с. – С. 396-402.
5. Олейник А.Н. Институциональная экономика: Учебно-методическое пособие. – М., 2000. – Тема 11.
6. Фуруботи Э.Г., Рихтер Р. Институты и экономическая теория. – СПб.: Изд. Дом СПб гос. ун-та, 2005. – 702 с. – С. 521-549.
7. Шаститко А.Е. Новая институциональная экономическая теория. – М.: Эк. фак. МГУ, ТЕИС, 2002. – 591 с. – С. 491-519.

Тести для самоперевірки

1. За контрактною теорією, причиною утворення держави є:

- а) потреба суспільства в державному контролі за використанням ресурсів;
- б) потреба суспільства в захисті певного розподілу прав власності;
- в) захоплення окремими членами спільноти права специфікації прав власності;
- г) утворення домовленості між членами суспільства про певний спосіб розподілу прав власності на ресурси.

2. Утворення держави має наслідком:

- а) зменшення стимулів населення до продуктивної діяльності;
- б) зменшення індивідуальних витрат членів суспільства на захист прав власності;
- в) позбавлення населення частини його прав;
- г) правильні відповіді б) і в);
- д) всі відповіді правильні.

3. Ознакою експлуататорської держави є:

- а) активне втручання в економічну і соціальну взаємодію;
- б) максимізація сукупного доходу членів суспільства як мета існування;

- в) розповсюдження норми легалізму;
- г) жорстке бюджетне обмеження.

4. Держава-максимізатор монопольної ренти:

- а) не виконує жодних корисних для суспільства функцій;
- б) створює найбільш ефективну систему власності, оскільки зацікавлена в максимізації доходів до бюджету;
- в) виступає як гарант прав власності;
- г) не створює перешкод для економічного зростання.

5. Однією із задач держави-«стаціонарного бандита» є:

- а) максимізація прибутку в короткостроковому періоді;
- б) забезпечення правопорядку, на що витрачаються всі доходи бюджету;
- в) створення оптимальної системи прав власності;
- г) зменшення індивідуальних витрат на захист прав власності.

Питання для обговорення

1. Визначте основні функції держави з точки зору класиків та неокласиків.
2. Наведіть приклади організаційних структур, які здатні виконувати ті ж функції, що і держава.
3. Надайте визначення суспільного блага. Наведіть приклади благ, яким властива лише одна (з двох) ознака суспільного блага.
4. Назвіть причини утворення держави в термінах інституціоналізму. Чи відрізняються дані причини за контрактною та експлуатаційною теоріями?
5. До якої теорії держави, контрактної чи експлуатаційної, ближча за змістом та логікою теорія Д. Норта? Обґрунтуйте.
6. Охарактеризуйте поведінку держави за моделями бандита-гастролера та стаціонарного бандита. Які цілі та методи управління використовуються в кожному випадку, як поведінка держави відбивається на обсягах виробництва та суспільній корисності?
7. Проаналізуйте з точки зору інституційної теорії процес становлення української держави в 90-х роках 20 ст.